

Ненота І.В.

Головне управління розвитку та супроводження матеріального забезпечення Збройних Сил України

ЗНАКИ РОЗРІЗНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗВАНЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ХРОНОТОПІ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ СИМВОЛІКИ

Мета дослідження полягає у висвітленні сутності процесу розроблення та впровадження символічного означення уніформи – знаків розрізнення військових звань. У початковий період, який хронологічно можна віднести до історичних рамок із 1991 року до 2014 року, розвиток знаків розрізнення військових звань відбувався під впливом радянських традицій із використанням елементів української історичної мілітарної традиції. З початком збройної агресії з боку Російської Федерації у 2014 році набуло актуальності питання введення нового однострою і знаків розрізнення з урахуванням власне українських мілітарних традицій, зокрема, і з метою покращення національно-патріотичного виховання військовослужбовців і сприяння протидії гібридній інформаційній війні. Методи дослідження. Вибір дослідницьких стратегій у розкритті мети дослідження визначив застосування системного та комплексного підходів, а також історико-хронологічного, семантичного та порівняльного методів. Системний і комплексний підхід характерні в контексті розкриття динаміки становлення та розвитку військової символіки України. Історико-хронологічний метод дослідження розроблення знаків розрізнення військових звань дав змогу визначити періодизацію процесу. Порівняльний метод сприяв уточненню семантики знаків розрізнення в історичному вимірі та новітньому значенні. Наукова новизна одержаних результатів полягає у постановці та розробленні актуальної теми, яка в науковому вимірі досліджується вперше. Нові знаки розрізнення військовослужбовців Збройних Сил України було затверджено Наказом Міністерства оборони України від 18 липня 2017 року № 370 «Про затвердження Зразків військової форми одягу та загальних вимог до знаків розрізнення військовослужбовців і ліцеїстів військових ліцеїв» та Наказом Міністерства оборони України від 20 листопада 2017 року № 606 «Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України та ліцеїстами військових ліцеїв». Висновки. Процес опрацювання знаків розрізнення військових звань є складником процесу розвитку сучасної української уніформістики та військової символіки. Становлення системи знаків розрізнення військових звань залежало від об'єктивних умов історичного розвитку української державності. Система знаків розрізнення військових звань характеризується логічною послідовністю та взаємопов'язаністю її елементів, позначається впливом європейських та американських військових традицій, проте несе низку рис, притаманних українській мілітарній символіці.

Ключові слова: знаки розрізнення, військова символіка, уніформа, Україна, міністерство оборони, символічне означення уніформи.

З проголошенням незалежності України і створенням її Збройних Сил військово мало отримати новий однострій і відповідно нові знаки розрізнення військових звань. У цьому напрямі велася активна робота, і, хоча на той момент бракувало інформації про історію та знаки розрізнення українських збройних формувань, було розроблено кілька проєктів, які і на сучасному етапі розвитку Збройних Сил були б на рівні провідних країн світу. На основі колекції Національного військово-історичного музею України детально цю проблематику дослідив В. Карпов [1]. Свою працю цій темі присвятив також М. Чмир [2]. Втім, світо-

глядна інерція не дала змоги реалізувати запропоновані проєкти, і армія отримала дещо видозмінені знаки розрізнення радянської армії [3]. Тож можемо констатувати, що в зазначений початковий період розвиток знаків розрізнення військових звань увійшов до пострадянського етапу, який хронологічно можна віднести до історичних рамок із 1991 року до 2014 року.

Відділом військової символіки та геральдики Генерального штабу Збройних Сил України у 2009 році було розроблено проєкт нових знаків розрізнення військовослужбовців, які мали розміщуватись на муфтах до погонів-хлястиків.

Проект передбачав використання зірки одного розміру для всіх категорій офіцерського складу з додаванням окремого елемента для старшого та вищого офіцерського складу і шеврони з планками та дужками для рядового та сержантського складу [4]. Зазначені знаки розрізнення передбачались для професійних сержантів і старшин [5]. Реалізація проекту мала безсистемний характер – у багатьох військових частинах її не було застосовано взагалі. Реалізовано проект було лише в частині рядового та сержантського складу.

З початком збройної агресії з боку Російської Федерації у 2014 році знову набуло актуальності питання введення нового однострою і знаків розрізнення з урахуванням власне українських мілітарних традицій, зокрема, і з метою покращення національно-патріотичного виховання військовослужбовців та сприяння протидії гібридній інформаційній війні.

Обговорення зазначеного питання було започатковане В. Гайдукевичем у 2015 році в соціальній мережі «Фейсбук». Ним було створено групу, де всі охочі мали можливість подати своє бачення змін у парадному та повсякденному однострої та знаків розрізнення. Оскільки відповідно до частини 5 статті 7 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» розроблення та затвердження форми одягу та загальних вимог до знаків розрізнення військовослужбовців здійснюється виключно Міністерством оборони України, перші напрацювання групи було продемонстровано міністру оборони С. Полтораку. За його окремим дорученням (№ 9571/3 від 26 травня 2016 року) було створено робочу групу з метою розроблення проекту нової форми одягу та знаків розрізнення для Збройних Сил України. До цієї робочої групи ввійшли, окрім військовослужбовців за посадою, ще В. Гайдукевич, О. Лежнев, О. Руденко, О. Сопін, Т. Сопіна та М. Чмир [6]. Окрім робочої групи, міністром у 2015 році було утворено Центр розвитку та супроводження матеріального забезпечення Збройних Сил України (з 2017 року – Головне управління розвитку та супроводження матеріального забезпечення Збройних Сил України), у складі якого діє відділ військової символіки та геральдики [7].

Розподіляючи напрями роботи в робочій групі, питання розроблення знаків розрізнення армійських військових звань було доручено О. Лежневу. Питанням знаків розрізнення корабельних військових звань займався представник Військово-Морських Сил Збройних Сил України капітан 1-го рангу І. Мулярчук. За основу роботи було взято

принципи історизму та системності. Вивчався історичний досвід функціонування знаків розрізнення збройних формувань періоду визвольних змагань 1917–1922 років [8]. За цей короткий термін існування в спадок лишилась велика кількість різних систем знаків розрізнення. Враховуючи кардинальну відмінність однієї системи від іншої, жодну з них не було взято за основу. Втім, значною мірою було використано напрацювання з цього питання вже в часи незалежності України. Це і проект О. Руденка 1992 року [9], і напрацювання відділу військової символіки та геральдики Генерального штабу Збройних Сил України 2009 року.

Усі члени робочої групи зійшлися в погляді, що знаки розрізнення мають розміщуватися на муфтах до погонів-хлястиків. Знаки розрізнення для рядового та сержантського складу мали позначатися комбінацією вузьких і широких шевронів, планок і дужок. Використання шевронів для позначення підстаршинських посад було характерно для Української народної армії 1917–1918 років та 1920 року. Малюнок же галуна було використано за зразком стьожок стрільців і підстаршин УГА [10 с. 533]. Аналогічний підхід ми можемо спостерігати і в нашивок Української галицької армії. Подібне рішення можна також спостерігати і в проекті знаків розрізнення Української повстанської армії 1943–1944 років [11, с. 35].

Дужка і планка виступають надбанням сучасної історії та були запровадженні в нашому війську 2009 року як результат впливу американської та європейської мілітарної культури. Використання шевронів і дужок давало гнучкість знакам розрізнення в умовах майбутнього збільшення кількості військових звань рядового та сержантського складу.

Офіцерські звання мали позначатися «зорями» – чотирипроменевими зірками одного розміру, розташованими в один ряд уздовж погона. Наприклад, молодші лейтенанти, майори та бригадні генерали мали отримати одну зірку; лейтенанти, підполковники та генерал-майори – дві; старші лейтенанти, полковники та генерал-лейтенанти – три; капітани та генерал-полковники – чотири. Ескіз зазначеної зірки було розроблено О. Руденком у 1992 році [12]. Введення саме такої зірки мотивувалось використанням чотирипроменевої зірки у війську Української держави 1918 року. Приклад використання подібної зірки все-таки мав місце в нашій мілітарній традиції, а саме – у знаках розрізнення Української національної армії 1945 року [3, с. 44].

Для позначення старшого офіцерського складу в нижній частині погона мала міститися «плетінка» – стилізоване зображення плетіння з

двох здвоєних сутажних шнурів, яке використовувалось на повсякденних погонах старших офіцерів Української держави та нарукавних нашивках Української галицької армії [14, с. 41–42]. Схоже рішення можна також спостерігати і в проекті знаків розрізнення Української повстанської армії 1943–1944 років, де для позначення булавної старшини в нижній частині погона розміщувались дві переплетені між собою галунні нашивки [11, с. 15].

Для позначення вищого офіцерського складу вирішено було використати «зубчатку» – елемент характерного пеличного знака генеральної старшини Української галицької армії, розроблений Л. Лепким, який запозичив геометричний орнамент із народної вишивки. В УГА «зубчатка» використовувалась на комірці однострою і вказувала як на належність до роду військ, так і на належність до певної категорії військовослужбовців. Зокрема, стрільці і підстаршини носили зубчатки кольору роду військ; молодші старшини отримали обшивку золотим шнуром із зовнішніх країв; булавні старшини нашивали кольорову зубчатку на золоту прямокутну підложку; генеральні старшини на таку ж золоту підложку нашивали срібну орнаментовану зубчатку [14, с. 41–42].

Для військового звання генерал армії України пропонувалось розміщення над «зубчаткою» схрещених між собою булав, як це передбачалося на погонах для генерального бунчужного Української держави та на нарукавних нашивках генеральної старшини УГА [15, с. 59, с. 146]. Втім, згодом цей варіант був доопрацьований і трансформувався у «зорю з булавами». На дві схрещені між собою булави було накладено «зорю» більшого, порівняно з іншими, розміру. Над цим знаком додатково розміщувався знак у вигляді центрального елемента малого Державного Герба України – Тризуба [13, с. 10].

Знаки розрізнення корабельного складу ВМС також мали зазнати кардинальних змін. Як і у разі з армійськими знаками розрізнення, відзнаки рядового та старшинського складу мали позначатися шевронами та дужками, втім, на повсякденній і парадній формах одягу вони мали нашиватись на рукав. Військовослужбовці в званні від матроса до корабельного старшини включно мали розміщувати нашивку з шевронами у верхній частині лівого рукава, а в званні від головного корабельного старшини і вище – у нижній частині обох рукавів. Також нашивка мала нести зображення емблеми ВМС – Тризуба, накладеного на якір. При цьому у рядового і молодшого старшин-

ського складу емблема розміщувалася під шевронами, а у старшого – над ними.

Офіцерські звання на двобортній тужурці мали позначатися виключно нарукавними нашивками, розриваючи радянську традицію дублювання звань на рукавах і погонах. Військові звання мали позначатися комбінацією галунних нашивок різної товщини, над якими розміщується вже згадана вище емблема ВМС. Також було приведено у відповідність до світової практики позначення військового звання капітан 1-го рангу чотирма галунними середнього розміру.

За деяких форм одягу передбачалося використання муфт на погонах-хлястиках, при цьому знаки розрізнення не повторювали армійські зразки, а за світовою традицією несли такі ж знаки розрізнення, як і на рукавах тужурок. Виняток становили лише адмірали, для яких передбачались такі ж знаки розрізнення, як і для їхніх армійських колег, але на гаптованій золотом муфті [16].

Схожа система знаків розрізнення використовувалась українськими моряками періоду перших визвольних змагань, тож є для нашого флоту традиційною [17, с. 83–88].

Президентом України – Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України 5 липня 2016 року було затверджено проект «Предмети однострою та знаки розрізнення Збройних Сил України», попередньо погоджений міністром оборони України, начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України та керівниками зацікавлених структурних підрозділів Міністерства оборони України. Затверджені в проекті знаки розрізнення вперше було продемонстровано під час параду, присвяченого Дню Незалежності України, 24 серпня 2016 року.

9 серпня 2016 року міністром оборони України було затверджено «Тимчасовий порядок розміщення беретного знака, емблем родів військ, носіння орденів, медалей та інших відзнак на військовій формі одягу військовослужбовців Збройних Сил України», яким, поміж іншого, затверджувались і знаки розрізнення військових звань [17].

На основі затвердженого проекту нові знаки розрізнення військовослужбовців Збройних Сил України було затверджено Наказом Міністерства оборони України від 18 липня 2017 року № 370 «Про затвердження Зразків військової форми одягу та загальних вимог до знаків розрізнення військовослужбовців і ліцеїстів військових ліцеїв» і Наказом Міністерства оборони України від 20 листопада 2017 року № 606 «Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та

знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України та ліцеїстами військових ліцеїв».

Відповідно до наказу військовослужбовці Сухопутних Військ, Повітряних Сил, частин берегового компоненту ВМС, Високомобільних десантних військ і Сил спеціальних операцій отримали знаки розрізнення жовтого (чорного для ССО) металу на муфтах до погон кольору однострою. Звання солдат (матрос) жодних позначень на муфту не отримало; старший солдат (старший матрос) позначався одним шевроном, молодший сержант, сержант і старший сержант – двома-чотирма шевронами відповідно, старшина під чотирма шевронами мав додатково дужку, прапорщик – один широкий шеврон і дужку під ним, старший прапорщик – над широким шевроном із дужкою додатково отримував ще один шеврон. Молодший лейтенант, лейтенант, старший лейтенант і капітан позначалися на погоні від однієї до чотирьох зірок. Майор, підполковник і полковник мали одну-три зірки над плетінкою. Генерал-майор, генерал-лейтенант і генерал-полковник – відповідно, одну дві та три зірки над зубчаткою. Генерал армії України над зубчаткою мав зорю з булавами та Тризуб.

Корабельні військові звання ВМС позначалися нарукавними знаками розрізнення на двобортній тужурці та форменці (фланелівці) та муфтами на погони за інших форм одягу. Матрос на нашивці ніс зображення емблеми ВМС, старший матрос, старшина 2-ї статті, старшина 1-ї статті та корабельний старшина над емблемою мали від одного до чотирьох шевронів, головний корабельний старшина – один широкий шеврон із дужкою під ним, мічман і старший мічман – під широким шевроном дві і три дужки відповідно. Молодший лейтенант для позначення звання отримав один галун середньої товщини, лейтенант – один середній і один вузький, старший лейтенант – два середніх, капітан-лейтенант – два середніх і один вузький, капітан 3-го рангу –

три середніх, капітан 2-го рангу – три середніх і один тонкий, капітан 1-го рангу – чотири середніх. Адміральські звання на двобортній тужурці позначалися нарукавними нашивками у вигляді одного широкого і від одного до трьох середніх галунів для котрадірала, віцеадмірала та адмірала відповідно. За інших форм одягу знаки розрізнення позначалися на чорних муфтах зубчаткою та одною-трьома зірками відповідно.

Власні знаки розрізнення отримали курсанти і ліцеїсти. У нижній частині муфти до погона розміщується емблема курсанта чи ліцеїста, над якими містяться відзнаки військового звання. Наприклад, курсанти у військовому званні від старшого солдата до сержанта мають знаки розрізнення аналогічні до загальновійськових, але для старшого сержанта передбачено розміщення дужки під трьома шевронами. Ліцеїсти як знаки розрізнення отримали планки, що розміщуються вище емблеми ліцеїста. Молодший віцесержант, віцесержант і старший віцесержант мають від однієї до трьох планок відповідно.

Курсанти та ліцеїсти, що мають корабельні військові звання, використовують відповідні знаки розрізнення ВМС із заміною емблеми ВМС на знак курсанта чи ліцеїста.

Для польової форми одягу передбачався прямокутний клапан кольору польового однострою з текстильною застібкою велсо, на якому вигаптовано темно-зеленими нитками знаки розрізнення аналогічні до повсякденних. Для морської службової форми передбачено аналогічний клапан чорного кольору з вигаптованими блакитними нитками знаками розрізнення.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що система знаків розрізнення військових звань характеризується логічною послідовністю та взаємопов'язаністю її елементів, позначається впливом європейських та американських військових традицій, проте несе низку рис, притаманних українській мілітарній символіці.

Список літератури:

1. Карпов В. Розроблення арматурі до одностроїв військовиків Збройних Сил України. *Військово-історичний альманах*. 2005. Ч. 1 (10). С. 124; Карпов В. Військова символіка України. Нарукавні знаки (1992–1999 рр.). / Каталог нарукавних знаків з фондів Центрального музею Збройних Сил України. Київ : ЦМЗСУ, 1999. 86 с.; іл.
2. Чмир М. Розробка знаків розрізнення військових звань військовиків Збройних Сил України у 1992–1994 рр. *Коллекцион*. 2014. № 4. С. 2–9.
3. Наказ міністра оборони України № 150 від 12 червня 1995 р. «Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України».
4. Сич В. Однострій має стати дійсно українським. *Народна армія*. 2009. 26 серпня.
5. Муравйов О., Чмир М. Як упізнати професійного сержанта? *Народна армія*. 2009. 14 березня.
6. Поточний архів Головного управління розвитку та супроводження матеріального забезпечення Збройних Сил України. Спр. 43/1. С. 132.

7. Поточний архів Головного управління розвитку та супроводження матеріального забезпечення Збройних Сил України. Спр. 5. Т. 1. С. 1.
8. Карпов В. Однострої Української армії (1917–1920). *Військово-історичний альманах*. 2001. Ч. 1. С. 110.
9. Карпов В. Генеза загальновійськового наруканного знаку Збройних Сил України та вимога часу. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва* : наук. журнал. Київ : Міленіум, 2015. № 2. С. 171–174.
10. Історія українського війська / В. Гриневич та ін. ; упорядкув. Я. Дашкевич ; ред. М. Парцей. Москва – Львів : Світ, 1992. 712 с.
11. Веденеев Д. Форма УПА: неизвестный проект. Однострій. 2010. № 4. С. 14–16; Карпов В. Символіка Української повстанської армії як ознака національної ідентичності. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ : Національний університет оборони України, 2014. № 3. С. 139–144; Музичук С., Марчук І. Українська повстанська армія. Рівне, 2006. 56 с.
12. Національний військово-історичний музей України. ОФ. Інв. № 678.
13. Лежнев О. Історичний аспект у розробці дизайну нових знаків розрізнення військовослужбовців ЗСУ. *Дизайн: історія, теорія, практика*. Харків, 2018. С. 7–14.
14. Тинченко Я. Галицька армія. Ноябрь 1918 – апрель 1920. Цейхгауз, 2010. № 4. С. 32–49.
15. Пінак Є., Чмир М. Військо української революції 1917–1922 років. Харків, 2017. 432 с.
16. Тимчасовий порядок розміщення беретного знака, емблем родів військ, носіння орденів, медалей та інших відзнак на військовій формі одягу військовослужбовців Збройних Сил України.
17. Тинченко Я. Військово-морські сили України. 1917–1921. Київ : Темпора, 2012. 116 с.

Nepota I.V. SIGNS OF DISTINGUISHING THE MILITARY RANKS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE CHRONOTYPE OF THE DEVELOPMENT OF MILITARY SYMBOLS

The purpose of the study is to highlight the essence of the process of development and implementation of the symbolic definition of the uniform – insignia of military ranks. In the initial period, which can be chronologically attributed to the historical framework from 1991 to 2014, the development of insignia of military ranks took place under the influence of Soviet traditions using elements of the Ukrainian historical military tradition. With the beginning of the armed aggression by the Russian Federation in 2014, the issue of introducing a new uniform and insignia became relevant, taking into account the actual Ukrainian military traditions, including to improve national and patriotic education of servicemen and promote countering hybrids to information warfare. Research methods. The choice of research strategies in revealing the purpose of the study determined the application of systematic and integrated approaches, as well as historical-chronological, semantic and comparative methods. A systematic and comprehensive approach is typical in the context of revealing the dynamics of formation and development of military symbols of Ukraine. Historical and chronological method of studying the development of insignia of military ranks allowed determining of the periodization of the process. The comparative method helped to clarify the semantics of the insignia in the historical dimension and the latest meaning. The scientific novelty of the obtained results lies in the formulation and development of a topical topic, which is studied for the first time in the scientific dimension. The new insignia of servicemen of the Armed Forces of Ukraine was approved by the order of the Ministry of Defense of Ukraine dated July 18, 2017 № 370 “On approval of military uniforms and general requirements for insignia of servicemen and lyceum students of military lyceums” and the order of the Ministry of Defense of Ukraine of November 20, 2017 № “On approval of the Rules for wearing military uniforms and insignia by servicemen of the Armed Forces of Ukraine and lyceum students of military lyceums”. Conclusions. The process of elaboration of insignia of military ranks is a component of the process of development of modern Ukrainian uniforms and military symbols. The formation of the system of insignia of military ranks depended on the objective conditions of the historical development of Ukrainian statehood. The system of insignia of military ranks is characterized by the logical sequence and interconnectedness of its elements, is influenced by European and American military traditions, however, has a number of features inherent in Ukrainian military symbols.

Key words: *insignia, military symbolism, uniform, Ukraine, Ministry of Defense, symbolic designation of uniform.*